

GUTENBERG ÉS MŰVÉSZETE.

IRTA FIRTINGER KÁROLY.

Mainz városa, az Aurea Moguntia, 1900. évi János-napján fogja méltó díszszel megülni nagymesterünk születésének félszázadik évfordulóját. A több napra tervezett ünnepeken, mint ritka művelődéstörténeti tiszteletadáson, ha talán nem is külön küldöttségekkel, de mindenesetre eszményi hódolásának kifejezése által az egész művelt világ résztvesz.

Kétséget sem szenved, hogy igenis az egész civilizált világ hozzá fog járulni ez emlékünnepe megüléséhez, lévén ma már teljesen beigazolt tényként elfogadva, hogy egyesegyedül csakis *Gutenberg Jánost* illeti a könyvnyomtatás feltalálásának dicsősége s nem az idők folyamán támadt számos vetélytársának valamelyikét.

Szenteljünk mi is néhány lapot Évkönyvünkben az »isteni adományú« művészet feltalálójának. Vessünk egy futólagos pillantást a Gutenberg előtti szellemi élet közvetítőjének, a könyvnek mivoltára és hogy mivé fejlődött az a »nova ars« segélyével, hogy némi fogalmat nyerjünk Gutenberg halhatatlan művének megmérhetlen nagy fontosságáról.

EGY CORVIN-KÓDEX KISEBBÍTETT CZÍMLAPJA.

(Georgius Trapezuntius Rhetorikája, 1467 körül.)

A középkor használatos könyve a kézzel írott *kódex* volt. Leginkább a kolostorok lakói készítették, a minthogy többnyire egyházi czélokra is szolgáltak e könyvek. Később, a középkor kimenetele felé, a könyvkedvelés lábrakapván a világi rendek részéről, külön könyvmásoló- és könyvfestő-iskolák keletkeztek,

melyek e műágot magas színvonalra emelték; különösen Olaszországban áptolták utól nem ért műérzéssel a könyvfestést. Ez a készítmód megmagyarázza egyúttal az ilyen könyvnek magas árát és nagy becsét is.

A hazai szerzetes-könyvfestés legrégibb emléke a pannonhalmi *Liber ruber* című oklevél-igtató könyv 1235 tájáról, mely kódex az 1896-ki milleniumi kiállításban is látható volt.

Kitűnő példáját adta a könyvkedvelésnek Mátyás király. Budai könyvtára, a híres Korvina, még ha Simonyi Ernő szerint csak tizezer darabra teszszük is a benne foglalt kéziratok és ősnymtatványok számát, diszben és belső értékben egyik legjelesebb könyvtára volt Európának; oly könyvtár, a melyből a Mediciek és Sforzák is sok másolatot készítettek s melyet utánozva alapította Urbino nemes hercege a maga híres gyűjteményét. Mátyás nemcsak Flórencz és egyéb olasz városok elsőrangú könyvfestőit foglalkoztatta, hanem itthon, királyi székhelyén is alapított e célra külön művésztelepeket.

A királyi fényűzésnek e csillogó csecsebecséből — a Korvinának a mohácsi vész után történt teljes szétzúllásával — mindeddig száznegyven darab került felszínre, melyekből hazánkban kilencz könyvtárban őriznek huszonkilencz kötetet, míg külföldön harminczhat könyvtárban száztizenegy ily remekmunka található.

Az annyi luxussal kiállított kódexek drágasága magával hozta, hogy csak a vagyonos emberek szerezhették azokat meg; némely könyvért mesés árakat fizettek. Hogy azonban a köznép kívánsága is kielégíttessék a képeskönyvek iránt, a papság a XIV. század vége felé rávette a játékkártyákat fába metszett minták segítségével előállító mesterembereket, hogy a szentek alakjait és egyéb alkalmas képeket véssenek fába; később e képeket magyarázó szöveggel látták el, ugyancsak metszés által, miből aztán a fatáblanyomás fejlődött. Ez olykép történt, hogy lámpakoromból és lenolajból készített festékkel befeketítették a falemezt, azután a hártyát vagy papirost bőr-pamacs segítségével rádörzsölték a festékes lemezre, minden

Depositio quid est. ¶ Depositionis que pposita alijs partibus oratois significatiō eaz aut complet. aut mutat aut minuit. ¶ Depositioni quot accidunt. ¶ Quot. ¶ Casus tm̄. Quot casus duo. Qui. Actūs et abltūs. Da ppositiones acti casus: ut ad. apud. ante. aduersum. cis. extra. circū. circa. contra. erga. extra. inter. intra. infra. iuxta. ob. pone. per. ppe. ppter. scdm. post. trans. ultra. preter. supra. circiter. vsqz. secus. penes. Quō dicimus enī. Ad patrem. apud villa. ante edes. aduersum inim.

EGY DONATUS FATÁBLÁJÁNAK LENYOMATA, A XV. SZÁZAD KÖZEPÉRŐL.

oldalt külön-külön lapra. A könyvkötők pedig az ily módon kinyomtatott jobb- és baloldali lapokat lapot lap után csirizzel összeragasztották és ily módon készült el végre a könyv. Ezt az eljárást, melyet a kínaiak különben már évszázadok óta gyakoroltak, *anopistografiai* nyomásnak is nevezzük.

Idővel a falemez-nyomók Német- és Franciaországban, meg Németalföldön annyira elszaporodtak, hogy külön cézhet alkottak és jóval a könyvnyomtatás feltalálása után is még mindig gyakorolták művészetüket. A dolog természete szerint a nyom-

tatásnak e módja elég otromba s tökéletlen volt a fentemlített elegáns kivitelű kódexekkel szemben; noha igaz, hogy viszont ez az eljárás hasonlíthatlanul gyorsabb és olcsóbb, de a későbbi, tehát mozgatható betűkkel készült könyvekhez képest még mindig igen drága volt. A fatábla-nyomások közt az úgynevezett *Donatus* volt a legkelendőbb, egy iskolai czélokra szolgáló kivonata Álius Donatus római grammatikus nyelvtanának.

Ime tehát meg volt adva e fatáblás-nyomással az átmenet a mai könyvnyomtató-eljáráshoz, annál is inkább, mert másrészt abban az időben a könyvkötők már szintén használtak különböző fémekből előállított betűket a könyvborítékokon levő felirások bepréselésére.

Csak egy, az emberiség jó nemtője által megihletett elme hiányzott még, ki emez egymástól különálló műtétekben megteremtse a természetes összefüggést és ezzel feltárja a sötétségben tapogatózó halandóknak a világosság, a szellemi újjászületés ki nem apadó kútforrását.

Ez a felszabadító lángelme *Gutenberg János* volt.

»S megszületett a *könyvnyomtatás* művészete, melyet lényegileg a *mozgatható betű alkalmazásának* keletkezésével szokás egykorúnak nevezni. Nem kell már minden oldalt egy darabban faragni; minden betű különálló, független a másiktól; függését csak abban az értelemben nem tagadhatja meg, a midőn a szó kifejezésére a szükségeltető különböző betűket összerakják, az így létrejött szavakat pedig mondatokká alkotják, miáltal sorok képződnek, és ha e sorokat szintén egymásra helyezik, létrejön a *szedés*, melyből oldalakot alkotnak. A gyorsabb munka előtt nincs többé akadály. Ha egy oldalt kinyomtatnak, az erre felhasznált betűk szétosztása és újabb szöveg szedése után folytatni lehetett a könyvnyomtatást zavartalanul egész a végletekig. Nem kell a könyveket saját metszvények alakjában előállítani, hogy nyomás után e metszvények paragon heverjenek; egyforma engedékenységgel egyesülnek a betűk magyar, latin, franczia, spanyol, olasz, angol vagy német nyelv szolgálatára, hogy az egyenlő betűjelekkel szedjenek és

nyomjanak bármely nyelven megjelenő könyveket. Bizonyos számú betűből álló választék elégséges arra, hogy a világ összes könyvtárait újra fölszereljük.«*

De a nyomtatás műtéte is gyökeres reformon megy végig. A pamacschal való dörzsölés megszűnik; a bőrlabda szolgál ezentúl a betűtömegek befestésére, míg a papirosnak a betűformára történő rászorítását a *csaváros sajtó* végzi, miáltal a levonat tisztaságban és egyenletességben módfelett nyer.

Ezekben az újításokban rejlik az »ars typographia« forradalmi hatása.

* * *

A mi Gutenbergünk két neves mainzi patriczius család sarja. Apja Gensfleisch (Friele=) Frigyes volt, anyja Gutenberg Elza: a fiú férfikorában fölvette anyja családi nevét, míg a Gensfleisch-család két más ága a »zur Lade« és a »zum Sorgenloch« mellékneveket használta. Születésének évét és napját mindeddig nem sikerült kideríteni; a tudósok az 1397 és 1400-ra eső időközre teszik Gutenberg születését. Fiatalkorából is csak gyér adatok maradtak reánk. Gutenberg maga zárkózott természetű ember lévén, magántügyeit illetőleg tartózkodott minden bővebb nyilatkozásoktól. Némely kutató ezt a hallgatagságát arisztokratikus hajlamának akarja felróni, valószínűbb azonban, hogy Gutenberget folytonos anyagi zavarai készítették e tartózkodásra s ez okból nyomtatványaira sem tette ki nevét.

Megtörtént aztán, hogy a Mainz városa patriczius és plebejus lakossága közt napirenden levő torzsalkodások 1420-ban annyira kiélesültek, hogy a fölényre jutott köznép a patriczius családoknak csak súlyos, tekintélyüket sértő föltételek mellett akarták a városban való tartózkodást megadni, mit a patricziusok közül számosan el nem fogadván, inkább otthagyták Mainzot. Így tett Gutenberg apja is, kivel ő is elment, Strassburgban letelepedvén, míg anyja többi testvéreivel Mainzban maradt.

Strassburgban, mint a többi rajnamenti és délnémet nagy

* *Vitu Ágost* után francziából fordította *Kalmár L. Lajos*.

városokban, abban az időben virágzásban állott az ötvösség mestersége és egyéb, ehhez hasonló művészetek. Gutenbergből is jól kiképzett ötvös lett, s mint ilyen gyakorlottságot szerzett a fémek kémiai vegyítéséhez, tükrök bevonásához, fametszéshez, ércpénzek és bélyegzők véséséhez, a mely jártasságoknak később a betűk előállításánál nem csekély hasznát vehette.

Folytonos pénzsűke miatt több pöre támadt; 1437-ben azonban gyöngéd természetű afférje is volt Gutenbergnek egy Anna nevű, nemes strassburgi nemzetségből származó leánynyal, ki őt be nem tartott házasságígéret miatt törvény elé idézte. Mi lett e pörnek vége, nem tudni; de szinte bizonyos, hogy föntnevezett Annát nőül nem vette, mert ez egybekelés-sel megnyerte volna Gutenberg, mint egy strassburgi leánynak férje, e város polgári jogát, már pedig Gutenberg neve, mint ilyen, nem fordul elő Strassburg anyakönyveiben. Egyéb adat sincs arra, hogy Gutenberg valaha családot alapított volna.

Nagyobb érdekléssel bírnánk nézve a Gutenbergnek Dritzehn András strassburgi polgárral 1435-ben létrejött társasviszonyból eredt pörös ügye. E társulás drágaköveknek csiszolására s egyéb »titokbantartás« kötelme alatt technikai eljárások üzésére és hasznosítására vonatkozott. Dritzehn András 1438-ban elhalálozván, ennek testvére, Dritzehn György, kívánt mint örökös András jogutódjává lenni az üzletben. Időközben a társaság több taggal szaporodott, kik mindannyian pénzzel istápolták Gutenberg vállalatát. E szaporodás, azaz hogy oly sokan tudomást szereznek az ő »titokzatos« műveleteiről, sok gondot okozhatott Gutenbergnek, miért is, midőn Dritzehn György elhalt András testvére helyébe be akart lépni a társaságba, Gutenberg kereken visszautasította őt, a szerződés megállapodásaira hivatkozva és készpénzben kifizette neki a testvére után maradt üzleti részt. A visszautasított jogorvoslat végett a hatósághoz fordult, mely azonban 1439. december 12-én hozott ítélettel Gutenberg javára döntött. E törvényszéki tárgyalásról reánk maradt, de a nyilvánosság elé csak 1760-ban került jegyzőkönyvből napnál fényesebben kiderül, hogy e vállal-

RÉSZLET GUTENBERG KATHOLIKONJÁBÓL, 1460. ÉVBŐL.

kozás »titokban tartott műveletei« alatt a Gutenberg utasításai szerint végzett könyvnyomtató-kísérletezéseket kell értenünk; e működés képezte művészetünk embrio-korszakát. Gutenberg oly féltékenyen őrizte titkát, hogy műhelyét lakóházában, egy a városon kívül, az Ill folyó által képzett szigeten levő Sanct-Arbogast nevű kolostor melléképületében rendezte be s itt fogadta üzlettársait. Ez a St.-Arbogast kolostor volt tehát a mai utólérhetlen fényben ragyogó könyvnyomtatásnak bölcsője. Itt készültek a betűalakot öltött hatalmas ólomkatonák legelső csatárjai és a mai óriási rotációs sajtóinknak őse, az esetlen faprés itt lépett legelőször az emberiség szolgálatába.

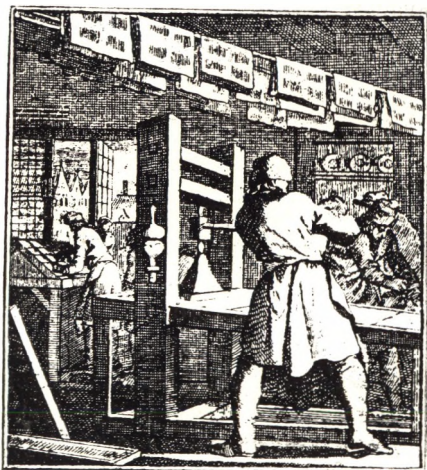
Nemsokára ezután vad katonacsordák, a hirhedt armagnakok, törtek be Elzászba, a hol, a merre csak megfordultak, pusztítás követte nyomukat. 1444. szeptember 18-án Strassburg falai előtt is megjelentek, a midőn a kolostor Gutenberg műhelyével együtt porrá égett.

Gutenberg ekkor hátat fordított Strassburgnak és visszatért szülővárosába.

Biztos adattal Gutenbergnek Mainz városában való újlagos

tartózkodásáról azonban csak 1448. évről birunk. Ez évben egyik rokona jótállására százötven aranyforintra rugó kölcsönt vesz föl, melylyel a »Zum Jungen« nevű házban megalapítja nyomdáját, az elsőt e város falai között. A berendezkedés csakhamar fölemésztette a csekély tőkét: 1449-ben halvégzete Gutenberget már *Fust János* gazdag tőkepénzes karjaiba vetette, kitől nyolczszáz aranyforintot kap kölcsönképen. Élelmes üzletember létére Fust rögtön fölismerte az új mesterség rendkívüli fontosságát és nagy jövedelmezőségét. Fust tehát nem elégedett meg a kölcsöntökéje után kialakult hatszázalékos kamattal, hanem azt az ajánlatot tette Gutenbergnek, hogy évi háromszáz forint tőkepótlással társtulajdonosa óhajt lenni műveletében. Gutenberg, ki Strassburghban oly körültekintően tudta üzleti érdekét védeni, könnyelműen ráállott a furfangos tőkés csábos ígéreteire. Nem óhajtjuk itt e helyen e visszataszító eljárását Fustnak minden részletében felsorolni s beérjük annak megemlékezésével, hogy a tudósok szorgos kutatásai szerint Gutenberg Fusttól készpénzben még egy ízben (1452-ben) kapott kölcsön czímén nyolczszáz forintot s nem többet (tehát a háromszáz forint évi pótlék csak ígéret maradt) és 1454-ben Fust mégis beperelte őt kétezerhuszonhat forint fizetésére. A pör vége az lett, hogy a törvényszék 1455. november 6-án Gutenberget elmarasztalta kétezer forint fizetésére, a mi vállalatának nyakát szegte, minthogy fizetés-képtelensége miatt ki kellett adni Fustnak

XVI. SZÁZADBELI KÖNYVNYOMTATÓ-MŰHELY.

könyvnyomdájának javabeli részét s csak ennek roncsait tartotta meg magának.

Fust még azzal tetézte Gutenberggel szemben tanúsított piszkos eljárását, hogy ennek legértelmesebb tanítványát, a Gernsheimből származó *Schöffler Pétert*, csalogatta magához s így megalapította a második mainzi nyomdát, Schöffert azzal is személyéhez kötve, hogy feleségül adta neki leányát.

Áttérve Gutenberg nyomdatermékeire, ezek a következők voltak: 1451-ben megjelent műhelyében az első *nyomtatott* Donatus-kiadás; 1454-ben egy német nyelvű röpirat a kereszténységet török részről fenyegető veszedelemről; 1454. és 1455-ben több búcsúlevél is készült nála. Végre 1453-ban kezdődött a negyvenkétsoros latin biblia nyomtatása (két kötetben, 641 kéthasábos lapon), melyből hártýára nyomva csak tíz példány maradt reánk és a papirosra nyomtatott példányok közül huszonegy darab; ezek közül egyen a kelet 1456. évi augusztus 24-ével van kitüntetve. Párhuzamosan ezzel a bibliával lett előállítva a harminczhatsoros biblia, három kötetben, 882 lappal, vagyis 1764 kéthasábos oldallal. Ebből eddig csak kilencz, részben csonka példány került felszínre. A két biblia kolumnái még nem bírnak paginákkal, ívjelzőkkel és szignaturákkal, csupán a hártýapéldányok vannak kézi munka által festett vörös vagy kékszinű inicziálékkal díszítve. A nyomás helye és kelte, valamint a nyomtató neve nincs egyikén sem kitüntetve.

Mondanunk sem kell, hogy e két biblia becse az idők folytán hallatlan árat ért el; Londonban egy ilyen bibliáért 22.700 tallért fizettek.

A harminczhatsoros biblia előállítása közben történt a Gutenberg és Fust közötti szakadás. Gutenberg újra helyrehozta nyomdáját a társul hozzásegődött *Humery Konrád* mainzi jogtanácsos pénzbeli segítségével. Új üzlettársa emberbaráti támogatásával aztán 1460-ban bevégezte Gutenberg harmadik nagy tipografiai művét, a *Katholikont*, egy latin szótárt. A nagyfolió alakú könyv 374 hatvanhatsoros kéthasábos oldalra ter-

jed, máskülönben pedig az előbb leírt hiányokat mutatja. Ebből a könyvből is csak huszonöt példány van még meg és pedig tizenegy hártýára és tizennégy papirosra nyomatott.

Még egy-két kisebb nyomtatvány készült ebben az időben Gutenberg mainzi mŰhelyében, míg nem 1462-ben a várost ért katasztrófának az űzlet szintén áldozatul esett.

A Fust és Schöffer tulajdonában lévő második mainzi nyomda, Schöffer technikai képzettsége folytán, csakhamar túlszárnyalta Gutenberg termékeit. Schöffer ügyessége kivált a betűk metszésében és szebb nyomdafesték előállításában nyilvánult. 1457-ben megjelent a cég első munkája, a *Psalmorum Codex*, melyen már ki volt téve a megjelenés évszáma (1457. augusztus 14.) és a nyomda czége is.

E 175 lapra terjedő, mondhatni fényes kiállítású könyv szemléleténél önkénytelenül két körülmény merül fel. Ugyanis egyrészt, hogy az új nyomdaczég alig volt képes Gutenberg közreműködése nélkül oly rövid idő alatt ilyen, a tökéletesség magas fokán álló munkát végezni; föltehető tehát, hogy Gutenbergnek is volt még része annak előállításában.

Más tekintetben méltán feltűnést okozhatnak úgy a Gutenbergtől származó két biblia-kiadásnak, mint az új cég által készített 1457. évi Psalteriumnak mesteri technikai kiállítása, ellentétben a teljesen hiányzó, kevésbé sikerült kísérleti termékekkel. A bibliografusok teljes jogosúltsággal kutattak ilyen lappangó munkák után. Mind hasztalan. Végre a legutóbbi időben, 1896-ban sikerült egy müncheni antikváriusnak ily kísérletszámba menő munkát — egy *missalét* — a nyilvánosságának átadhatni. Németország könyvtudósai nem is késtek az újonnan fölfedezett könyvet alapos tanulmányozásnak alávetni s máris formális irodalom támadt annak keletkezési eshetőségei felől. Az ezzel foglalkozó ismertetések egyikének* a könyvről hozott véleménye a következőkben foglalhatók

* Ein Missale speciale. Vorläufer des Psalteriums von 1457. Von Otto Hupp. München, 1898.

össze: Az állítólag Gutenbergtől származó missale, folióalakban, 176 lapot tartalmaz tizennyolcz sorral, hely, év, nyomda megjelölése nélkül, sem lapszámozás, sem őrszavak, vagy szignaturák nincsenek. Gót nyomás, a betűk a Fust és Schöffer-féle 1457-iki Psalteriuméival teljesen egyeznek. A nyomás kezdetleges volta, kezdőbetűk, verzálisok hiánya mutatják, hogy ez a munka a technikai bevégeztség dolgában jóval magasabb fokon álló Psalteriumnál régibb. Ezt a szakértők kétségtelenül megállapították, de még vita tárgyát képezi az s valószínűleg eldöntetlen is marad, hogy a missale Gutenberg vagy Fust és Schöffer műhelyében készült.

E könyvvel tehát újra szaporodtak a Gutenberg-korszakbeli első kiadások egy érdekes példánnyal.

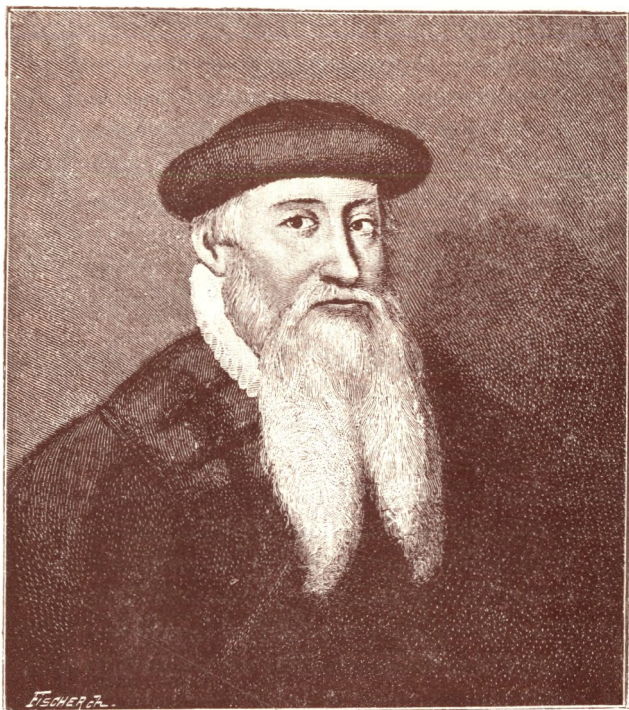
Hogy mégis oly teljes hiányt szenvedünk ily editio princeps-eknek tekinthető kísérleti munkákban, azzal is magyarázzák a könyvtudósok, hogy Mainznak már említett 1462. évi elpusztulásakor egyéb pótolhatlan tipografiai raritásokkal együtt nagy tömegekben azok is odaveszhetnek.

1462-ben történt tudvalevőleg, hogy Nassaui Adolf érsek a császár és a pápa támogatása mellett zsoldosaival éjnek idején hatalmába kerítette Mainzot, ellenfelét Isenburgi Diethert megfosztotta birtokától és az utóbbi pártjára állott városi lakoságon azzal állott boszút, hogy a várost feldúlatta és kirabol-tatta. Gutenberg — úgy látszik — Adolf párthive volt, mivel a város elpusztulása után nyomdáját, melynek ő azonban csak hasznélvezője, valódi tulajdonosa pedig Humery volt, áttette a közeli Eltwyl rajnamenti városkába, mely hely egyúttal Adolf érsek nyári rezidenciája volt.

Eltwylben a nyomda még néhány évig működött *Bechtelmünze Henrik* és *Miklós* testvérek kezelése alatt, kik távoli rokonai valának Gutenbergnek és valószínűleg ettől avattattak be a könyvnyomtatás titkaiba.

Gutenberg pedig elérte itt keserőségekben és csalatkozásokban gazdag életének utolsó állomását; elhagyatottságában rászorult az érsek kegyelemkenyerére, ki az elaggott föltalálót

fölvette udvari személyzete körébe. E minőségben kijárt Gutenbergnek évente: bizonyos mennyiségű rozs-és bor, meg egy öltöny (ein gemeines Hoffklayd), a mi éppen elég volt arra, hogy azt a férfit, ki az összes emberiséget oly áldásteljes

GUTENBERG JÁNOS.

intézménnyel megajándékozta, az éhenhalástól megóvjá. Nem is viselte soká e nyomorúságos élet terhét; 1468. február végével már nincs az élők sorában... Hogy azonban mely napon lehelte ki nagy lelkét, azt is homály fedi.

Mainz városának már említett elpusztítása azzal a közművelődési szempontból nagyfontosságú következménnyel járt, hogy a két mainzi nyomtató-műhely munkásai otthagyták az elpusztult várost és kivitték az új művészet titkát a nagy világba. Gutenberg tanítványai közül *Mentel János* Strassburgban kezdett működni, *Pfister Albrecht* pedig Bamberg városában; egyideig mindketten mint a könyvnyomtatás feltalálói is szerepeltek. Egy harmadik tanítványa Gutenbergnek, *Numcister (Neumeister) János*, vándorútra kelt és meghonosította művészetünket Folignoban (Olaszországban), Albi és Lyon franciaországi városokban. *Keffer Henrik* Nürnbergben működött. *Pannartz Arnoldot* és *Sweynheim Konrádot*, kik mint elsők vitték át az Alpeseiken a könyvnyomtatást és már 1464-ben működtek a Róma melletti Subiaco kolostorban, szintén Gutenberg tanítványainak tekintették. Végül megemlítendő, hogy *Jenson Miklós* jeles érczetszőt, VII. Károly francia király 1458. évi október 4-éről kelt rendelettel az új találmány mibenlétének kitudakolására Mainzba küldte. Jenson aztán hazájában és Olaszországban mint nyomdász nagy sikerrel működött.

Mainzban Fust és Schöffer folytatták művészetöket. Fustot vállalkozó szelleme arra vitte, hogy nyomdatermékeit kódexeknek adja ki és azzal magasabb árt érjen el; könyvesboltot nyitott Párisban, hol könyveit nagy haszonnal értékesítette. Ily üzleti utazása közben Párisban 1466. évben a pestisnek esett áldozatul. Czégtársa, Schöffer Péter 1503-ban hunyt el, nagy családot hagyva hátra, mely a nyomdát még éveken át bírta.

A betűfajokra nézve megemlítendő, hogy az első nyomdászok a kódexekben használatos *gót* betűvel dolgoztak, melyekből később a *schwabacher* és *fraktur* jelleg fejlődött ki. *Antiqua*, vagyis latin fajú betűket legelőször Sweynheim és Pannartz alkalmaztak Rómában, úgyszintén a *görög* idomú betűjeleket is ők honosították meg, míg Aldus Manutius Venczében *italiqu* név alatt a *kurziv* jelleget teremtette meg és már *héber* betűket is használt.

Prologus.

INCIPIT EXPOSITIO BEATI HIERONYMI
PRAESBYTERI IN PSALTERIUM. ET PRIMO
PROLOGVS EIVSDEM.

PROXIME CVM ORIGENIS
Psalterij quod Enchiridion ille uocabat
scriptis & necessariis interpretationibus
annotatum in comune legeremus: tum
utroque depræhēdimus nonnulla eum uel
perfringente leuiter: uel intacta potius re
liquisse: de quibus in alio opere latissime
disputauit: quo scilicet non potest re ma
gnam breui sermone concludere. Igitur
pro familiaritate quæ inter nos est: studio
se & sedule postulasti: ut quæcūq; tibi di
gna memoria uidebantur: signis quibus
dam potius quæ interpretationibus ad
notarem. Et (quod solent hic fecisse qui in
breui tabella terrarum & orbium situs pingunt: & latissimas regiones in
modico spatio conantur ostendere) ita in psalterij opere lausum quasi
præteritis aliqua perfringeret: ut ea pauca quæ tibi ingenium intelligentius
& cætera quæ ommissa sunt: quæ uim habeant: itaq; rationem. Non quod
ipsum a me posse dici quæ ille præterit: sed quia quæ in humis uel
homelias ipse distulit: uel ego dignis arbitrio: lectis: uel hanc angustiam
commentariorum referam. Psalterium grecum est: & latine organum
dicitur: quem hebrei nablath uocant. Psalmi dicuntur: quod a psalte
no nomen accepit: uel pro saltandum. Quamuis David omnes psal
mos cantasset: tamen omnes psalmi in personis christi peruenit: & qui
prætitulari esse non uidentur: apud hebreos pro uno psalmo habentur.
Nam per titulum intelligitur uniuersus psalmi intellectus. Quid est
titulus nisi clausus? (Vista dicentem) in domo non ingredietur nisi per clauis
ita & uniuersus psalmi intellectus per clauem: hoc est per titulum in
telligitur: in cuius persona cantatur: aut in persona christi: aut in persona
ecclesie: aut in persona prophete.

3 A A :

Az első nyomtatott könyvek alakjáról szintén van megjegyezni valónk. Eleinte ebben a tekintetben is az írott könyvek voltak mérvadók; egyelőre a régi formátumot tartották meg, a mit különösen a megszokotthoz való ragaszkodás, továbbá kezdetben a betűknek nagysága és főleg az előnyöknek nem ismerése okozott. Gyakori tehát a folió, valamint az oktáv alak, ennél kisebb formátum már csak a század vége felé lesz általánossá, bár kivételesen, s különösen Velencében, kisebb alakú könyvek már korábban is készültek.

Velence volt különösen az a város, mely rövid idő alatt még a németországi nyomdászatot úgy művészi kivitel, mint produktivitásának nagy terjedelmével is felülhaladta. A XV. század végével ugyanis nem kevesebb, mint kétszáz nyomdatóműhely volt e nagyhirű városban működésben. Technikai tökélyét pedig a 21. oldalon látható ábra illusztrálja. (A gyönyörű rajzú keret felső kartusa Szilént mutatja, a mint az egy kost áldoz az isteneknek; az alsó kartus jelentősége azonban mindeddig nincs kiderítve, holott azt már több külföldi neves könyvtudós megkísérlette. Megjegyezzük még, hogy a Gregorius de Forlivio János és Gergely testvérek nyomdája, mely a kérdéses könyvet előállította, e keretet más munkák díszítésére, így már 1494-ben egy latin Herodot-kiadásra is felhasználta.)

Fejlődött a könyvnyomtatás szerkesztés szemléletét s oly eredményeket mutatott fel, a melyek bizony ily fiatal életkorra nem engednének következtetni. S bár a könyvnyomtatás kezdetétől a XV. század végéig terjedő nyomda-termékeket *inkunabulumoknak*, vagy másként *ősnyomtatványoknak* is szoktuk nevezni, ez az elnevezés csak a legelső kezdetre találó, mert bizony az ősnymtatványok között — számra nézve tizenhat-ezernél jóval több — igen sok olyan van, a melyen a kezdetlegességnek már nyoma sincsen. A *Magyarországon* előállított nyomtatványokra nézve azonban hazai bibliografusaink az 1711. évig megjelent sajtótermékeket tekintik könyvismertetési szempontból ősnymtatványoknak.

Tudvalevő dolog, hogy a »mira ars« a XV. század letünésével már Európa majd minden országába elterjedt és a nemzetek vetélkedve buzgólkodtak annak művelésében. Nem csekély büszkeségünkre szolgál, hogy aránylag szépszámú magyar honosságú nyomdász is örökitette meg nevét e korszakban, kik bár külföldön működve, elismerésre méltó munkát végeztek, a mit az a körülmény igazol, hogy néhányan közülök elsőrangú olasz, német vagy francia nyomdászokkal voltak társasviszonyban. Ilyen magyar vagy erdélyi származású nyomdászok voltak: Simon de Bartua Velenczében 1471. évben; Szebeni (Septemcastrensis) Tamás Mantuában (hol a nagyhirű Jenson Miklós társa volt) és Modenában 1472—81-ig; Petrus Ungarus 1482—1501-ig Lyonban; Holló (Corvus) András és Fekete-halmi (Burciensis de Czeidino) Márton 1476—81-ig Velenczében, hol előbbi Rotweil Ádám némethoni nyomdásznak is üzlettársa volt; Dalmatinus György 1480—83-ban szintén Velenczében; Bernardus de Dacia 1478—90-ig Paduában; Gara Simon 1491-ben újra Velenczében és végre Basaynus Ungarorum 1492—94-ben Cremonában. Mindössze tehát kilencz hazánkfiáról tudjuk, hogy tudásukkal ők is győzedelemre segítették Gutenberg eszméjét.

De közvetlenül Magyarországon, annak szívében, Budán a királyi várakban is már nagyon gyorsan talált felkarolásra a könyvnyomtatás, a mennyiben hozzánk 1473-ban jutott el: ezzel megelőzte hazánk Angliát, Spanyolországot, Ausztriát, Lengyelországot és több más országot.

Eddig azt tartották, hogy Magyarország a nyomdászatnak ily korai meghonosítását Geréb László budai prépostnak köszöni, a ki *Hess András* német nyomdászt Velenczéből Budára hívta és vele itt az első nyomdát alapította. Ez részben, azaz Geréb személyét illetőleg tévedés. A mint legújabban kiderítették, a dolog következőképen történt: Mátyás király 1470-ben különféle megbizással *Karai László* akkori alkanczellárját II. Pál pápához Rómába küldötte. »Karai László — mondja Fraknoi Vilmos — római küldetésének politikai és személyi vonat-

kozású vivmányainál emlékezetesebb az az eredménye, mely hazánk műveltség-történetének lapjaira van följegyezve, mert ugyanis ez a Karai volt az, a ki ott a nyomdászattal megismerkedve, annak értékét fölismerte s Hess Andrást rábirta, hogy Budára jöjjön s ott nyomdát alapítson. Hess már 1471-ben a nyomda felállításához fogott; de ez nem ment könnyen.

MÁTYÁS KIRÁLY ARCZKÉPE.

(Thuróczi Krónikájának 1488. augsburgi kiadásából.)

A mikor azonban végre a nyomda egészen be volt rendezve, — nem akadt munkája. Mátyás királyt, ha a könyvnyomtatás iránt érdeklődött is, a mi iránt nem igen lehet kétség, mégis az írott könyvek vonzották, a melyekkel persze az egyszerű nyomtatott könyvek nem versenyezhettek. A viszonyokon és a nyomdán Karai sem segíthetett, s így maga Hess fogott a

Chronica Hungarorum, azaz a magyarok történetének nyomtatásához. Hogy ki írta, azt nem tudjuk. Kisfolió alak, 67 lapra terjed és zárósorai szerint pünkösöd szombatján, 1473. június 5-én készült el.«

E könyvészeti tekintetből ritka kincsből egész Európában kilencz példány ismeretes, melyek közül hármat itt Magyarországon őriznek (Magyar Nemzeti Múzeum, József főherceg, a pécsi püspök birtokában egy-egy); továbbá egy-egy a bécsi és a müncheni udvari könyvtárakban, egy-egy a prágai és a lipcei egyetemi könyvtárakban van; az utolsó két példány pedig a római Rossi- és a halicsi Czartorisky-könyvtárak tulajdonát képezi.

De úgy látszik, hogy pártfogója daczára, a kinek könyvét ajánlotta is, Hessnek a krónika nem hozott szerencsét. Nagyobb munkát többet nem is nyomtatott; sőt nyomdája rövid idő múlva megszűnik, felőle pedig többet nem hallunk.

Mátyás királynak egy második nyomdászáról is birunk némi nyomokkal. Ugyanis a királynak 1486-iki törvénykönyve az, mely a milleniumi kiállításon is látható volt; czíme *Constitutionis incliti regni Ungariac*. A bibliografusok többnyire a Hess nyomtatványai közé sorolták. Újabb kutatások szerint azonban nem a budai sajtó terméke, hanem a nyomtatás és betűk karaktere után ítélve, amaz ismeretlen vándor-tipografus műve, a kitől Bécs első öt nyomtatványa is származik s a ki 1482 után e városból a zavaros politikai helyzet miatt távozva, Magyarországra jött és kiadta Mátyás törvényeit, eddig ki nem derített helyen. Vajjon mikor sikerülend e törvénykönyv nyomtatójának kilétét hitelesen megállapítanunk?

A budai könyvkiadók mozgékonyasága folytán daczára a fent vázolt visszás körülményeknek, meglehetősen élénkiség mutatkozott könyvek iránt. Erre enged következtetni, hogy 1484-ben nyomtatják Koberger nagyhirű nürnbergi műhelyében a *legelső magyar nyelvű* nyomtatványt, az István király szent jobbjáról szóló ismert éneket ily czímmel: *Oratio et Cantilena de Inventione dextrae S. Regis Stephani idioma*

Ungarico; * ugyanitt készül ugyanabban az esztendőben egy esztergomi missale. Feger Teobald budai könyvárús 1488-ban nyomatja Augsburgban Thuróczi János krónikáját (melyből Mátyás király ábráját közöljük). Egy másik liturgiai könyvet pedig Feger az esztergomi érsek számára Bécsben, Winterburger műhelyében nyomatott.

Nyomtak aztán szerteszét külföldön, hol Velenczében, hol Krakkóban és más egyéb helyen Magyarországból jövő megrendelésekre könyveket, míg nem 1533. évben megjelenik újra egy magyar nyelvű könyv, Vietor Jeromos krakkói intézetében, Komjáthi Benedek munkája: *Az Zenth Paal leueley magyar nyeluen*, mely kiadást különben már az Évkönyv 1898. évfolyamában körülményesen ismertettünk és itt annak csak egyik oldalát mutatjuk be hasonmásban.

A XVI. század harminczas éveiben különben már hazánkban is kezd gyökeret verni Gutenberg nagymesterünk találmánya. Brassóban 1534-ben alapít nyomtatóműhelyt a szászok lelkes vallásreformátora, *Houlerus János*, az ország dunántúli részében pedig 1536-ban talál ápoló otthonra művészetünk Nádasdy Tamásnak Sárvár közelében levő újszigeti kastélyában. Ettől az időtől fogva mind nagyobb tért foglal a nyomtatás széles Magyarországon, itt is, mint egyebütt, a vallásújítás felrázó kölcsönhatása alatt.

* * *

Korrajzunkat ezzel befejezve s Gutenberg emlékének hódolatunkat bemutatva, nem mulaszthatjuk el olvasóink figyelmét a cikkünk keretében találtató ábrákra irányítani, melyekből a legkörülményesebb leírásnál világosabban kisérhethetjük a XV. századbéli könyvkészítési módokatoknak fejlődési proczesszusát, kezdve a fejedelmi diszszel kiállított kódexektől, folytatva a darabos külsejű fatábla-nyomásokkal, egészen a tipografiai úton készült zsengeknek bemutatásáig. Utóbbiak közt a 21. oldalon látható velencei diszkeret szembetűnően demonstrálja

* Ebből a nyomtatványból nem maradt reánk egyetlen példány sem.

AZ NAGYSAAGOS GROFF
 KATALYN a33onnak a3 nehay nagyta
 agos Pereny Gabriel ha3as Taartaanak a3
 Comyathy Benedek hywseeges 3olga
 lathyat es ew maga ayanlafath
 mongya mynth kegyelmes
 A33onyanak.

Mlekezhetyk rola the nagyfa
 agod kegyelmes A33onycm,
 hogy mykaron halloth volna
 the nagyfagod engemeth, hogy
 yde es f3ldre budostam volna
 (mynth ydegen es iwueuyn Ember) a3 fene
 ewrkwk elwt (kyketh aloytok en hogy a3
 ylwisten Ostora, es a3 my gonos Bwneynke
 erth reank boc3atoth haragya), Huzth varas
 bol hosszaia byuatha the nagyfagod engemeth
 hogy en a3 the nagyfa: Egyeten egy ydes fiat,
 a3 nemes erkewlc3w Pereny lanosth tanoy
 tanam. Mely the nagyfa .egyeten egy mag
 satyanak tanoytasara en rea alleek, jolleheh
 nagy gondolkodasual, es enmagamba valo,
 fok meg hanyasual vete3uel. Eoyenth a3erth
 hogy igen iol tudom vala mely igen nagy
 gond volna, illieten nemes vrfiath a3 deaky
 tudomanyra

KOMJÁTHI BENEDEK KÖNYVÉNEK AJÁNLÓLAPJA. KRAKKÓ, 1533.

az alig félszázados életű könyvnyomtatásnak magas művészi kialakulását, mely még a királyi könyvek, a Korvinák mellett is derekasan megállja helyét.

A dolgozatunk 19-ik oldalán látható arczkép Gutenbergnek legöregebb állítólagos portréját képezi. Sajnos, eredetije

Strassburg városa 1870-ben történt bombáztatása alkalmával tönkrement. A cikkünk élén látható fejdisz pedig a Mainzban 1837. évben Gutenbergnek állított szobor egyik reliefjét adja vissza s Gutenberget ábrázolja, a mint Fustnak egy betűt bemutat. Végül a cikkünk befejezése gyanánt szolgáló pecsét a Gensfleisch-család czimerét ábrázolja, állván az egy koldus barátból, a mint egyik kezében bottal, hátán pedig batyuval, jobb kezében egy csészét tart, ezzel saját szerű hasonlatossággal szimbolizálva a nagy feltaláló küzdelemteljes életpályáját.

